ISSN PRINT: 2789-8776
ISSN ONLINE: 2789-8784

ZAUQ-E-TAHQEEQ
www.Zauq-e-Tahqeeq.com
editor@zauq-e-tahqeeq.com

ISSN PRINT: 2789-8776
ISSN ONLINE:2789-8784
Volume. 6,Issue No.2(2024)
Published:30 June, 2024

دمودر داس کھتری دے کردار "ہیر" دا مطالعہ

A Study of the Character 'Heer' in Damodar Das Khatri's Work

ڈاکٹر سید غضنفر حسین بخاری
اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، بابا گورونانک یونیورسٹی، ننکانہ صاحب

Dr. Syed Ghazanfar Hussain Bukhari
Assistant Professor, Department of Punjabi, Baba Guru Nanak University, Nankana

Abstract:
Characters are an essential element of any story. It is through characters that a story is created, and it is the characters that bring movement and progression to the narrative, allowing the storyteller to take the story forward with excitement. Damodar Das Khatri is the first Punjabi storyteller who established the tradition of storytelling in Punjabi by writing the tale of Heer Ranjha. "Heer" is the most important character in Damodar Das's story. Damodar's Heer is a courageous woman. She possesses three strengths: wisdom, great courage, and physical strength. She does not shy away from challenges, no matter how difficult they may be.

Keywords: Character analysis, Heer Ranjha, Damodar Das Khatri, Female characters, courageous woman, Character strength

کردار کسے وی قصہ دا اہم انگ ہوندے نیں۔ کرداراں نال کہانی بن دی اے اتے کرداں نال ہی کہانی وچ حرکت پیدا ہوندی اے جس نال قصہ کار کہانی وچ لہا چڑھالے کے آوندا اے۔ دمودر داکھتری پنجابی دا پہلا قصہ اے جس نے پنجابی وچ ہیر رانجھے دا قصہ لکھ کے پنجابی وچ قصہ کھیتر دی نیہہ رکھی۔ "ہیر" دمودر داس دے قصے دا سبھ توں اہم کردار اے۔ دمودر دی ہیر انتاں دی بہادر اے۔ اوہدے کول تن طاقتاں نیں اک سیانف، اک بلند حوصلہ تے اک قوت بازو، اوہ نکی موٹی گل توں گھابر دی نہیں۔ اوہدا کردار ساہمنے آوندا اے مہری کندی تے چوچک دے گھر جدوں اوہ جمدی اے:

گھر چوچک دے بیٹی جمی ،ہوئیاں جگ ودھائیاں
نھاتی دھوتی پٹ ولھیٹی، کچھڑ کیتی دائیاں(۱)

ہیر دے جمدیاں ای اوہدے لئی کڑمائیاں ڈھکن لگ پیندیاں نیں کیوں جے اوہ انتاں دی سوہنی ہوندی اے۔

دو ورھیاں دی چھوہر ہوئی، ڈھک رہیاں کڑمائیاں
چونہہ ورھیاں دی چھو ہر ہوئی گلاں کرے سچائیاں(۲)

ہیر بھرانواں توں نکی ہوندی اے۔ ایس لئی اونہوں لاڈاں نال پالیا جاندا اے۔ اوہ ہر کم اپنی مرضی نال کردی اے۔ اوہدیاں ترے سوسٹھ سہیلیاں نیں جنہاں نال مل کے کھیڈدی اے تے بیلے دی سیر کردی اے۔ دمودر نے ہیر نوں بہادر تے نڈر وکھایا اے جہڑی اک گل تے ڈٹ جاوے تے اوہنوں پورا کر کے چھڈدی اے۔ ہیر دیاں ترے سوسٹھ سہلیاں دا گروہ بنانا اصل وچ اک اپنی فوج تیار کر کے اپنی قوت بازو دا اظہار اے۔

بگا شینہہ پھرے وچ جھلاں پوندی دھروہی جیں دی
آکھ دمودر باجھ کمانوں ،تیر سیال چلیندی(۳)

اپروکت شعر وچ دمودر اک بنے تاں ہیر نوں "بگا شینہہ" آکھ کے اوہدے حسن دی تعریف پیا کردا اے تے دوجے بنے اوہدی قوت دی وجھا توں اوہنوں "شیر" نال تشبیہ پیا دیندا اے۔ ہیر انتاں دی بہادر اے۔ ڈر ،بھوں اوہدے کولوں وی نہیں لنگھیا۔ خوف کیہ ہوندا اے اوہ نہیں جاندی۔ جدوں نورا سنبل لڈن ملاح نوں ماردا اے تے ہیر تے اوہدیاں ترے سو سٹھ سہیلیاں نورے سنبل دی فوج نال ڈٹ کے مقابلہ کردیاں نیں۔ جنیاں واکن لڑدیاں نیں اخیری نورے سنبل نوں اوتھوں نسنا پیندا اے۔ ایتھے گل وچارن جوگ اے ساڈی جاچے ہیر دیاں ترے سو سٹھ سہیلیاں دمودر داشاعرانہ مبالغہ اے۔ اک پنڈ وچ اینیاں سہیلیاں دا ہیر کول اکٹھا ہونا تے اک گٹھ دی شکل وچ رہنا گل چت نہیں لگدی۔ پر جے دوجے بنے ویکھئے تے چوچک ۸۴ پنڈاں دا سکدا رسی۔ اینیاں پنڈاں وچوں اینیاں سہیلیاں ملدسکدیاں نیں:

پنڈ چوراسی سبھ چوچک دے،ہور نہ گل کریندے
گلیاں لکھ تائیں سبھ پنکھی،کھلے اُگاہی دیندے(۴)

نورے سنبل تے اوہدی فوج نوں مار کے نسان مگروں ہیر نورے سنبل دی کشتی دی مالکن بن بیٹھدی اے۔ بعد وچ ایہو بیڑی ہیر تے رانجھے دے سنجوک دا باعث بن دی اے۔۔ ایتھے دمودر نے ہیر دے کردار وچ مردانہ گن وکھائے نیں جہڑی اپنی سہیلیاں سنے نورے دے کٹک نال مقابلہ کردی اے۔

شاہانہ نوابی ہوریں ملکھدیاں نیں:

"دمودر نے ہیر نوں بہت بہادر وکھایا اے تے اوہدے ہتھوں مرداں نوں مردیاں وکھایا اے۔ شاید دمودر دے لاشعور وچ عورت دا ایہہ ڈرتے رعب اوہدے ذاتی تجربے پاروں ہووے۔ کیوں جے دوجے شاعراں نے وی ہیر دا کردار بڑا جاندار بنایا اے۔ پر دمودر نے تاں ہیر دے روپ وچ تریمت دی کایا ای پلٹ دتی اے"(۵)

دمودر نے ہیر دے کردار راہیں اک ان جھک کڑی بارے دسیا اے جہدی مرضی توں بناں کوئی گم نہیں ہوسکدا۔ جدوں لڈن رانجھے نوں ہیر دے پلنگھ تے سوون دی اجازت دیندا اے تاں ہیر اوہدا اوہو حال کردی اے جہڑا نورے سنبل دا کیتا سی۔

بھئیے موئیو ویندا نیں ہے، کرکر پیر سوایا
پوندی مار مونہے مونہہ ڈاڈھی ،تاں مادھ موا کرایا
رت ورتی پنڈا ہویا، اجے نہ ارمان چکایا
آکھ دمودر دھرک دتو ای، لڈن نئیں سدھایا (۶)

ہیر رانجھے دے حسن نوں ویکھدیاں سارای اپنا دل دے بہندی اے۔ اوہ لڈن کولوں اپنے کیتے تے معافی منگدی اے۔ ایتھے دمودر نے ہیر نوں محبت تے پیار وچ ڈبیا و کھایا اے جہڑی رانجھے خاطر اپنے ماپیاں نوں وی بھلا دیندی اے۔ ایتھے رانجھے داوی نواں جنم ہوندا اے۔ ایتھے ہیر تے رانجھا نکے نکے بال لگدے نیں جو اک دوجے نوں چوری چوری ویکھدے نیں۔

تاں چوری ویکھے ہیر سیالے، مونہوں نہ مول الائے
دھرتی اتے لیکاں کھٹے، آکھ نہ مونہوں سنائے الف(۷)

ایہو حال دوجے بنے رانجھے دا وی اے دمودر لکھدا اے:

اندر دے وچ گل ہنڈھائی، مونہوں نہ آکھ سنائی
زمیں کھدیندا، تے تلوں تکیندا، دھرتی نظر لگائیب(۸)

محبت دا جذبہ جدوں ودھ پنگھردا اے تے اوہدوں اکھاں وچ اکھاں پانیاں اوکھیاں ہو جاندیاں نیں۔ شرم حیا راہ مل کھلوندی اے تے فیر بھوئیں تے لیکاں کھٹناں تے تھلے نوں ای ویکھنا سوکھا جاپدا اے۔ پر ایہ شرمیلا پن چھیتی نک جاندا اے۔ عشق دی جاگ اوہناں نوں جگا دیندی اے۔ ہیر دا کردار رانجھے توں چوکھا جاندار اے۔ رانجھے اوس ماحول توں ان سونہاں اے جدوں کہ ہیر اوتھوں دی شہزادی اے۔ ایہی وجھا اے پئی ہیر ای پریت دی ریت نبھان دی ذمہ داری چکدی اے۔ رانجھے نوں ٹرن پھرن داڈھنگ دسدی اے۔ اوہ رانجھے نوں سیالاں دی جاگیر وچ رہن دے طور طریقے سمجھاندی اے۔

بوہڑ پیپل اور سریہاں، اُتے ستھ ببانی
ہولی ٹریں تے مٹھا بولیں، پہلوں منگیں پانی
مونہہ تے ڈھال دیویں لڑ لنگی، گل نہ بوہت بکھانی
ایہہ نصیحت کر اٹھی سلیٹی، اگے آپ سدھانی(۹)

عشق دا جذبہ اپنے عروج تے اپڑ جاندا اے۔ اپنی ذات اپناناں اپنا سبھ کجھ محبوب دے رنگ وچ رنگی جاندا اے۔ ہیر دا اپنا کجھ وی نہیں رہندا۔ عشق دا جادو جدوں سر چڑھ کے بولن لگ پیندا اے اوہدوں صرف اکو شئے ای نظری آوندی اے اپنا محبوب بس۔ ایسر اں ای کجھ ہیر نال واپر دا پیا اے اوہ رانجھے خاطر اپنے ماپیاں نوں وی بھلا دیندی اے۔

نہ کوئی آکھو ہیرے مینوں، نہ کوئی آکھ سلیٹی
ذات سنات پچھانو نا ہیں، میں چاکے نال چکیٹی
کدوں چوچک ماں پیو مینڈا، میں کدن اوہناں دی بیٹی
دامن آلگے لڑتینڈے ، جے پواں قبول جٹیٹی (۱۰)

دوجے بنے ہیر اپنے ماں پیو نوں راضی کر کے رانجھے نوں چاک رکھوا دیندی اے۔ اوہ اپنی ماں اگے چاک دیاں صفتاں بیان کر دی اے۔

مائے نی میں چاک لدھوای نت اٹھ مجھیں چارے
برکت جیس دی گھاہ نہ سکے ، مجھ نہ کٹی ہارے
روڑا مول نہ لگے کدائیں، ساون وسن پھہارے
اجیہا چاک لدھوای مائے! اگے بخت تہارے (۱۱)

ہیر تے رانجھے دا پیار چنھاں دے بیلے وچ ودھن پھلن لگ پیندا اے۔ ایس توں مگروں ہولی ہولی ایس پریم دے جھوگ دی خشبو کھنڈن لگ پیندی اے۔ عشق تے مشک کیویں چھپ سکدے نیں۔ ہیر تے رانجھے دی ایہ پریم کتھا بوہت چھیتی چوچک دیاں ۸۴ پنڈاں وچ کھلر جاندی اے:

چاکاں نال کرے آشنائی، پھری ایں کیوں کھلی
سُن توں سچ سیانی کڑیئے! چاکاں اُتے بھلی (۱۲)

ہیر دی محبت دے چرچے سارے پنڈاں وچ کھلر جاندے نیں۔ پنڈ دیاں زنانیاں اوہدی ماں کول آندیاں نیں۔ ہیر دی ماں اوہدے کولوں پچھدی اے تاں اوہ اپنی ماں نوں وی ولاندی اے۔ ایتھے دمودر نے ہیر دے کردار راہیں اجہیاں کڑیاں بارے دسیا اے جہڑیاں اپنی حیاتی دے وڈے فیصلے آپ کر دیاں نیں تے اپنیاں مانواں اگے کوڑ بولدیاں نیں۔

سن مائے! تینڈے جیون جائے، کیں تدھ نوں آکھ سنائی
پت پرایا، قسمت آیا، عزت اس نہ کائی
چاکو چاک سدیندے ہبھے، سیالاں لج نہ کائی
سن ون مائے !تینوں آکھاں، میں وچ دوش نہ رائی (۱۳)

کیدو ہیر دا کھوج لین لئی بیلے جاندا اے اوہ رانجھے کولوں چوری منگدا اے تے او ہدی محبت دی گل بھری پر ہیا وچ کھلا ردیندا اے۔ ہیر نوں ایہہ گل نہیں بھاندی تے اوہ کیدو دی جھگی نوں ساڑ کے سواہ کر دیندی اے۔

تدوں ہیر نہ رہی رہائی ،غصہ نوں آیا
گھن مواتا اگی سندا، جھگی تائیں لایا
جل بل کولا کیتی جھگی، کیدو نوں کہیں سنایا
تکیہ ہیرے ساڑ دتو ای ، سن کر اُتھوں آیا(۱۴)

چوچک بدنامی توں بچن لئی ہیر دے ویاہ دی تیاری شروع کروادیندا اے۔ ہیر اپنی ماں نوں بے دھڑک ہو کے آکھدی اے۔ بھانویں تسیں مینوں کھیڑیاں نال ویاہ دیو میں رانجھے دی آں۔ ہیر اپنی محبت تے عشق وچ ثابت قدم و کھالی دیندی اے۔ پہلاں تے او ہنے عشق نہیں کیتا جدوں رانجھے نال عشق کیتا تاں اپنی محبت وچ ڈٹ گئی۔

رانجھے دی میں درد دیوانی ، ہنجھو چولا بھنا
جاں جاں شوق حیاتی مانا، رانجھے نوں میں گھنا
سو دنیاوی راہ کیہ جانن ، حق نہ کیتا جنھاں
کہے دمودر ہیر سیالی، کاج گنایا جنہاں(۱۵)

اوہدی ماں اوہنوں سمجھان دا چوکھا آہر کر دی اے۔ پر ہیر اگوں اکو ای گل تے اڑی کھلوتی اے رانجھا بس رانجھا۔ اوہ اپنے رانجھے نال کیتے قول قراراں تے پوری لتھدی اے۔ اوہ اپنی ماں نوں کھڑک کے جواب دیندی اے:

کیہنوں توں سمجھائیں مائے!زور نیائوں کریندی
لُوں لُوں اندر رانجھا وڑیا ،کھس کھیڑیاں نوں دیندی

کھارے اُتوں ترپ کھلوساں، تدوں توں سمجھیندی
کہے دمودر، ہیر سیالی ،"رانجھا !"ہیر کوکیندی(۱۶)

ہیر اپنا فیصلہ سنا دیندی اے۔ سیال ہیر دے ویاہ وچ ڈھل نہیں لاندے۔ کھیڑیاں دی جنج ڈھک چکی اے۔ سیالاں نوں معلوم اے پئی ہیر ہر قسم دی بغاوت کرن لئی تیار اے۔ اوہ ہیر نوں کمرے وچ تاڑن دا متا پکاندے نیں۔ ہیر دے بھرا اوہنوں پھڑن لگدے نیں تے ہیر آکھدی اے:

دھروہی نے ہے تیں کوں بھائی !مہیں نہ کو چھوہائے
جدے کھڑیہو، میں آپے وہندی ،ہتھ نہ مہیں لیائے
نیئں سائیں دے، گل کریندی، مینڈی بھی سنیآہے
ویرا چھوہے نہ مینڈے پنڈے ، مینوں ہتھ رنجھٹیے لائے(۱۷)

اپروکت بند وچ ہیر نے "بلند حوصلے" دا ہتھیار ورتیا اے۔ پر "قوت بازو" دا ہتھیار ورتن دی لکی چھپی دھمکی وی دتی اے۔ اوہدے بھرا وی جاندے نیں پئی ایہ اوہ ہیر اے جنہے نورے سنبل دی فوج دی اٹ نال اٹ وجا دتی سی۔ اخیر ہیر نوں اوہندے ماں پیو دھکو دھکی کھیڑیاں نال ٹور دیندے نیں۔ سیال اپنار ٹھوو سیب بچان لئی رانجھے نوں وی کھیڑیاں دی جنج نال گھل دیندے نیں۔ ایہ ہیر دی پہلی فتح بن جاندی اے۔ رانجھے دا نال جانا اوہنوں اپنی فتح جاپدا اے تائیں اوہ اپنی ماں نوں آکھدی اے:

مندا کر کر چنگا کیتو، رانجھا نال دتو ای
اساں ہوئی رہی خوشحالی، گلکاری سبھ ہوئی(۱۸)

جنج کھیڑیاں دے گھر اپڑ جاندی اے۔ کھیڑیاں دیاں سوانیاں شادی دی آخری رسم ادا کرن لگدیاں نے پر ہیر سیال اوہناں نوں سختی نال ٹھاک دیندی اے۔ اوتھے اوہ "قوت بازو" استعمال کرن دی کھلم کھلا دھمکی دیندی اے:

لسی مندری کھیڈن آئیاں، سبھ کھیڑیاں دیاں رناں
ہکے تاں کھیڈے دھیدو رانجھا، نہیں دند کھیڑے دے بھناں(۱۹)

رات پے جاندی اے تے راتیں بدوں کھیڑا اوہدے پلنگھ تے اے آوندا اتے ہیر سیال "قوت بازو" والا ہتھیار ورتدی اے۔

کر کرریت آندو نیں کھیڑا، تاں چل اندر آیا
دتوس پیر پلنگھ دے اُتے ،ہیر جگائے بہایا
پُچھے کون سی؟ذات سو کھیڑا ،نتھ تماچا لایا
آکھ دمودر دند رنجھانے، لوہو نال چلایا(۲۰)

سوہرے گھر اوہدا دل نہیں لگدا۔ ہیر رانجھے دے وچھوڑے فراق وچ تڑپدی اے۔ اونہوں رانجھا کدھرے وکھائی نہیں دیندا تاں اوہ منجی تے لمی پے جاندی اے۔

سک رانجھے دی ہیرے تائیں، جیکر کچا پارہ
تڑپھے صحیح نہایت مچھی، گلدا پنڈا وچارا

سلگے، سلگ سلگ پھر بُجھے ، مونہوں نہ بولن ہارا
ہیر سیالی ، دیہی گالی، کجھ نہ چلدا چارا(۲۱)

ہیر اپنی محبت نوں لکاون دا جتن کر دی اے پر سہتی دے بار بار پچھن تے اوہنوں مدس دیندی اے۔ سہتی رانجھے نوں اپنے عاشق کرموں باہمن راہیں سنہیا گھلدی اے۔ سہتی ہیر نوں رانجھے نال ملاون دا جتن کر دی اے۔ ہیر رانجھے نال نس ٹر دی اے دمودر نے ہیر بارے دسیا اے پئی اوہ جیویں ضدی تے وگڑی ہوئی اے۔ انجے ای اوہ عشق وچ ثابت قدم وی اے۔ اوہنے عشق خاطر اپنے ماپیاں دی عزت نوں نہ کجھ جانیا تے اخیر کھیڑیاں نوں دھوکا دے کے اوتھوں رانجھے نال ادھل جاندی اے۔ اخیر تے ہیر دی محبت نوں جتدیاں وکھایا گیا اے۔ اسیں ایہہ آکھ سکدے آں پئی دمودر نے ہیر دا جو کردار گھڑیا اے اوہ بڑا بہادر، دلیر اتے انکھ والا اے۔

حوالہ جات

۱۔ دمودر داس، ہیر دمودر، مرتب محمد آصف خان، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، ۱۹۸۶ء، ص:۳۸
۲۔ اوہی، ص:۳۸
۳۔ اوہی، ص:۴۶
۴۔ اوہی، ص:۱۰۸
۵۔ شاہانہ نوابی، ہیر دمودر دے کردار دا نفسیاتی ویرا، سچیت کتاب گھر، مارچ ۲۰۰۰، ص:۸۲
۶۔ ہیر دمودر، سودھن ہار محمد آصف خان، ص:۸۸
۷۔ اوہی، ص:۹۱
۸۔ اوہی، ص:۹۱
۹۔ اوہی، ص:۹۴
۱۰۔ اوہی، ص:۹۴
۱۱۔ اوہی، ص:۹۴
۱۲۔ اوہی، ص:۱۰۷
۱۳۔ اوہی، ص:۱۱۲
۱۴۔ اوہی، ص:۱۱۹
۱۵۔ اوہی، ص:۱۲۸
۱۶۔ اوہی، ص:۱۲۸
۱۷۔ اوہی، ص:۱۳۵
۱۸۔ اوہی، ص:۱۵۵
۱۹۔ اوہی، ص:۱۶۷
۲۰۔ اوہی ص:۱۴۸

۲۱۔　　اوہی، ص:۱۸۸

References in Roman Script:

1. "Damodar Das, Heer Damodar, Murattaba Muhammad Asif Khan, Safah 38, Pakistan Punjabi Adabi Board Lahore, 1986."
2. Ibid, P :38
3. Ibid, P :46
4. Ibid, P :108
5. "Shahana Nawabi, Heer Damodar De Kirdaran Da Nafsiati Wira, Safah 82."suchet kitab Ghar Lahore, March 2000
6. "Heer Damodar, Sudhan Har Muhammad Asif Khan, Safah 88."
7. Ibid, P :91
8. Ibid, P :91
9. Ibid, P :94
10. Ibid, P: 94
11. Ibid, P: 94
12. Ibid, P:107
13. Ibid, P: 112
14. Ibid, P: 119
15. Ibid, P: 128
16. Ibid, P: 128
17. Ibid, P: 135
18. Ibid, P: 155
19. Ibid, P: 127
20. Ibid, P: 128
21. Ibid, P: 188